

თამარ გოგოლაძე

ალექსანდრე ხახანაშვილი – ქართველოლოგი

XIX საუკუნის 60-იანი წლების მოღვაწეები, რომლებმაც მიზნად ისახეს ქართველი ერის წმინდა ტრადიციის (ენა, მამული, სარწმუნოება) დაცვას და განვითარებისათვის ბრძოლა, აქტიურად იღვწიან მისი სადაც კულტურის კვლევა-შესწავლისათვის. ამ მხრივ დიდია ღვაწლი იოანე ალექსანდრე ხახანაშვილისა (1864-1911).

ა. ხახანაშვილის წინაპრების ერთი ნაწილი XIX საუკუნეში ქართლში დამკვიდრებულა. ისინი წარმოშობით გლეხები ყოფილან. ალექსანდრეს მამა, სოლომონი, მღვდელი იყო, ტფილისის სასულიერო სემინარიის კურსდამთავრებული, გორის სამაზრო სასწავლებლის პედაგოგი, 41 წლიდან კი გორის წმ. ნიკოლოზის ეკლესიის დეკანოზი.

დედა – ანა ღვთისაგარის ასული ნებალაძე, სილაამაზითა და ხელოვნებით განთქმული ქალი იყო. ა. ხახანაშვილის და-ძმა ადრე დაიბადებოდა, ასევე – მშობლებიც და პატარა ალექსანდრე ნათესავების ზრუნვლობის ქვეშ დარჩა.

ა. ხახანაშვილმა ჯერ გორის საქალაქო სასწავლებელში მიიღო განათლება, შემდეგ თბილისში გადავიდა და ვაჟთა კლასიკურ გიმნაზიაში გააგრძელა სწავლა. სწორედ გიმნაზიის კედლებში ჩამოყალიბდა ა. ხახანაშვილი, როგორც მომავალში საქართველოს ისტორიისა და ქართული მეცნიერების მოყვარული.

სასწავლებელი მან 1883 წელს წარჩინებით, ოქროს მედალზე დაამთავრა და იმავე წელს ჩაირიცხა მოსკოვის უნივერსიტეტის ისტორია-ფილოლოგიის ფაკულტეტზე. 1887 წელს ა. ხახანაშვილმა პედაგოგთა კურსს წარუდგინა სადიპლომო ნაშრომი “ბიზანტიის სახელმწიფო და მისი ეკლესია კომუნების ეპოქაში”, რომელმაც პროფესორ ვ. გერციხის ხელმძღვანელობით დაიცვა. ხახანაშვილმა კანდიდატის ხარისხით დაასრულა სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფაკულტეტი.

ა. ხახანაშვილი 1888 წლიდან იყო “მოსკოვის საიმპერატორო უნივერსიტეტის საზოგადოების” წევრ-კორესპონდენტი, 1899 წლიდან კი სამედიცინო წევრი.

1907 წლიდან ა. ხახანაშვილი ახლადდაარსებული “საქართველოს ისტორიისა და საეთნოგრაფიო საზოგადოების” სამედიცინო წევრია, 1898 წლიდან ლაზარეანთ ინსტიტუტის სწავლული მდივანი; როგორც არტური ისტორიის წევრად: ყველაზე უფრო გამრჩე და პროდუქტიული ქართველი მეცნიერი თანამედროვეთა შორის... ყველა საკითხი, რომელსაც იგი ხელს უწყობდა, კარგ განმარტებასა და ახსნას პოულობდა” (შ. ბაღრიძე, 1968, 15).

სწორედ რომ ა. ხახანაშვილის ღვაწლით, ლაზარეანთ ინსტიტუტიცა ქართული მწერლობის შესწავლის ერთ-ერთი მძლავრ კერად.

ქართული ენისა და მწერლობის საკითხები რუსეთში ორ უმაღლესსაწავლებელში ისწავლებოდა — პეტერბურგის უნივერსიტეტის აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტზე და მოსკოვის ლაზარევის სახელობის აღმოსავლურ ენათა ინსტიტუტში. პეტერბურგის სამეცნიერო ცენტრს ნიკო მარი ედ სათავეში, მოსკოვისას კი — ალექსანდრე ხახანაშვილი.

ქართველოლოგიაში ამ დროისათვის ბევრი რამ იყო ჯერ კიდევ გასაკეთებელი, საჭირო იყო მრავალრიცხოვანი მეცნიერული კადრები მომზადება ქართველოლოგიაში, მისი გაცნობა მსოფლიოს მეცნიერულ სამყაროსათვის. და აი ამ საქმეს წარმატებით უძღვება პროფესორ ალექსანდრე ხახანაშვილიც.

1900 წელს ა. ხახანაშვილის თაოსნობით მოსკოვის უნივერსიტეტის სტუდენტებმა თხოვნით მიმართეს რექტორატს “დაეარსებინათ ქართული ენისა და სიტყვიერების კათედრა”. ამ მოთხოვნას მხარდაჭერაც მოჰყვა და უკვე 1901 წლიდან ქართულ ენასა და სიტყვიერებას კვირათე ეთმობოდა ორი საათი. ლექციების კითხვა მიენდო ალექსანდრე ხახანაშვილს რომელმაც 1901 წლის 16 სექტემბერს წაიკითხა თავისი პირველი ლექცია.

ა. ხახანაშვილის ღვაწლს სათანადო მონოგრაფია მიუძღვნა პროფესორმა შოთა ბადრიძემ, რომლის წიგნიდანაც მოგვყავს მასალა ა. ხახანაშვილის ბიოგრაფიიდან, მაგრამ მისი ქართველოლოგიური საქმიანობიდან საკუთრივ რამდენიმე მნიშვნელოვან დეტალს ჩვენ წარმოგიდგენთ.

ჩვენს მიზანს არ წარმოადგენს ალექსანდრე ხახანაშვილის ცხოვრების მოღვაწეობის ან მისი ქართველოლოგიური ღვაწლის სრული კვლევა. ჩვენება, არამედ მხოლოდ ერთი მომენტის — გაზზე “კვალის” 1864 წლის რამდენიმე ნომერში დაბეჭდილი პუბლიკაციის საფუძველზე განვიხილავთ, რას ფიქრობდნენ ევროპის ცნობილი მეცნიერები ქართული ენის ურთიერთობის შესახებ სხვა ენებთან და რა პოზიცია ეკვირა მხრივ ქართველ მეცნიერს, ეთნოგრაფს, ისტორიკოსსა და საზოგადოებრივ მოღვაწეს ა. ხახანაშვილს ორიენტალისტთა X საერთაშორისო კონგრესს რომელიც ვენევაში გაიმართა. როგორც ცნობილია, ქართული ენა პრობლემით ევროპელი მეცნიერები ჯერ კიდევ XVII-XVIII საუკუნეებში დაინტერესდნენ; კერძოდ, ქართულს/ქართველურს აკავშირებდნენ ინდოევროპულთან, ურალურ-ალათაურთან... 1864 წელს ვენის უნივერსიტეტის პროფესორმა ფრიდრიხ მიულერმა ნაშრომში “კავკასიურ ენათა ადგილი ენათმეცნიერებაში”, დასვა საკითხი, რომ კავკასიურ ენები, მსგავსად ბასკურისა, ევროპის დასავლეთში, წარმოადგენს გადმონაშთს უფრო დიდი ენათა ჯგუფის. ასეთ დროს პეტერბურგის უნივერსიტეტში სადაც უფრო ადრე მოღვაწეობდა ქართველი მეცნიერი პროფესორი ალექსანდრე ცაგარელი და სადაც სწავლობდნენ ქართველი სამოციანელები ჩნდება დაინტერესება ფრიდრიხ მიულერის თეორიით და თავად ალექსანდრე ცაგარელი, გაიზიარებს რა მას, აყენებს საკითხს ქართული ენის არქიტექტურულ ალდეენისათვის, ურომლისოდაც შეუძლებელია აღნიშნულის კვლევა; თ

იმ ქართული ენა ენათესავენ მსოფლიოში არსებულ ენათა ოჯახებს, აზე მკვეთრად და სრული კატეგორიულობით იგი განაცხადებს ჰიენტალისტთა მეშვიდე ყრილობაზე ქ. ვენაში 1886 წელს. ფაქტობრივად იყო ქართველი მეცნიერის პირველი გამოსვლა ქართული ენის აგილის განსაზღვრისათვის მსოფლიო ენათა სისტემაში.

ვენის კონგრესიდან ორ წელიწადში, ჯერ კიდევ სტუდენტი ნიკორი გამოთქვამს თავის თვალსაზრისს ქართული ენის მსგავსების შესახებ მიტურ ენებთან (რასაც მოგვიანებით იგი უარყოფს კიდევ).

ამავდროულად მეცნიერებში დღის წესრიგში დგება წინა აზიისა შუამდინარეთის ძველ ენებთან იბერიულ-კავკასიური ენების ნათესაობის კითხვი (ეღუთარდ მაიერი, ფრ. ჰომელი).

მიუნხენის უნივერსიტეტის პროფესორი ფრიც ჰომელი აცხადებს: კირე აზია ოდესღაც თითქმის მთლიანად დასახლებული იყო იმ ხალხებით, მღლებიც ხეთებთან ერთად შეადგენდნენ ერთ მონათესავე ეთნიკურ უფს, ხალხთა ამ ალაროიდულ ჯგუფს ეკუთვნოდნენ: ა)ელამიტები და ხეები ბ) ძველი სომხეთის მკვიდრნი (ნამდვილი ალაროიდლები), ე.ი. ბარტუს (ბიბლიის მიხედვით — არარატის) მკვიდრნი, რომელთა ამომავლებადაც უნდა ჩავთვალოთ ქართველები” (შ. ძიძიგური, 1974, 239). ასეთ დროს რუსეთში პეტერბურგის უნივერსიტეტის მოსავლეთმცოდნეობის ფაკულტეტზე ჯერ ალ. ცაგარელი, შემდგომ კო მარი ეწვევიან ფართო კვლევას ქართული ენის ადგილის საზღვრისათვის მსოფლიოს ენათა სისტემაში.

აღნიშნულ პერიოდშივე მოსკოვის უნივერსიტეტის ისტორიულ-ლოლოგიურ ფაკულტეტს კანდიდატის ხარისხით ამთავრებს ქართველი ლგაზრდა ალექსანდრე ხახანაშვილი, რომელიც სულ მალე ეცნობა ია ოქრომჭედლოშვილს (1838-1898). ამ უკანასკნელს ეკავა ქართული ს კათედრის პროფესორის თანამდებობა მოსკოვის აღმოსავლური ბის ინსტიტუტში და ეძებდა კიდევ თავის შემცვლელს, რაზედაც წვია ა. ხახანაშვილი. აღმოსავლურ ენათა ფაკულტეტის შემდეგ ხარეანთ, ანუ ლაზარევის ინსტიტუტი იყო ერთადერთი ცენტრი, აც მეცნიერულად ისწავლებოდა ქართული ენა და მწერლობა. აქ ა. ხანაშვილი 1889 წლიდან ასწავლიდა ქართული ენის გრამატიკას. ჯდროულად მუშაობს იგი ქართული სიტყვიერების ისტორიაში, კავკასიისა საქართველოს სხვადასხვა რეგიონების გარდა, მოგზაურობს პარიზში, ნლონში, ვატკიანში, პირადად ხვდება ფრიც ჰომელს, იცნობს და არებს ბარონ უსლარის მოსაზრებებს, აქვეყნებს წერილებს ქართულ ინალ-გაზეთებში.

XIX ს. 90-იანი წლებიდან ა. ხახანაშვილი სისტემატურად აწილეობს ისტორიკოსებისა და ორენტალისტების სამეცნიერო ლობებსა და კონგრესებში, რომლებიც იმართება რუსეთსა და ევროპის ნებში.

პროფ. ალექსანდრე ხახანაშვილის მონაწილეობას ორიენტალისტთა საერთაშორისო კონგრესზე ქენევაში მკვლევარნი (შ. ბადრიძე) ჰენელოვან მოვლენად თვლიან. ამაზე მოთავსებული იყო ვრცელი ილი გაზეთ “კვალში” 1894 წლის №42, №43, №44 ნ. ქ. ხელმოწერით.

აღნიშნული წერილისა და ავტორის ინიციალების დასადაგენად ქართულურნალ-გაზეთების ბიბლიოგრაფიულ აღწერილობაში მოცემულია გაშიფვნი. უ. — ნოე უორდანი. აშკარაა, ა. ხახანაშვილთან ერთად, უორდანიც ესწრებოდა აღნიშნულ კონგრესს და აკეთებდა დაწვრილვჩანაწერებს, რაც აისახა კიდევაც მის ვრცელ საინფორმაციო წერილ

აღნიშნულ ინფორმაციამდე “კვალის” №35-ში იბეჭდება ხახანაშვილის პატარა წერილი “აზრი პროფ. ჰომმელისა ქართული შესახებ”. ა. ხახანაშვილი გამოთქვამს ღრმა გულისტკივილს იმის გამო რომ “ქართული ენის მკოდნენი ანუ იბერისტები სრულებით მოიპოვებიანო”. გამონაკლისია ცნობილი ორიენტალისტი ჰომმე რომელმაც მ. ბროსეს წიგნიდან შეისწავლაო ქართული და ზმნამდე ჩასულა. მას სწამსო, “რომ ქართულ ენას ნათესაობა აქვს ისეთ ენებ რომელნიც საუბედუროდ გამოკვლელნი არ არიან და მაშასად შუეუძლებელიაო. პირად საუბარში პროფ. ჰომმელს გამოუკვეთავს ა რომ ქართულ ენას ნათესაობა აქვს ეტრუსკულ, ბასკურ, ელამიტ ჰიტიტურ ენებთანო. იგი აპირებს დაამტკიცოს ქართული ენის კავ ამ ენებთან. ამით “დავაპყარებ ალაროიდულ ოჯახობას ენისასო”. მ ჰქონია პატარა წერილიც, სადაც იგი უპირისპირებს ქართულ მიდიურს, სულ ორ-სამ მაგალითზე აშენებული. პროფესორის აზრი დ მაგალითებიც თვალსაჩინო არ არიან. პირველი ამის მაგალითიაო წერს ა. ხახანაშვილი, — ზმნა მიდიურად — ტურნა, ტურნაკი, ტურ რასაც ადარებს ქართულს: ვარ, ხარ, არს?! დანარჩენი მაგალითებ ხახანაშვილს უფრო დაშორებულად ჩაუთვლია ჰემმარიტების ძიების (აქვე იგი ასახელებს ჰომმელის წერილს “Oesterraichen Monatschrift fur Orient”, რომელშიც მიმოხილულია ა. დელატრის წიგნი “Le peuple empire des Medes jusqu'a la fin du regne de Caxavers”).

აშკარაა, ა. ხახანაშვილი ცდილობს, გაითვალისწინოს რა ჰომმელის ავტორიტეტი, ამავდროულად მიაწინოს ჰემმარიტად მეცნიერ კვლევის ჩატარების აუცილებლობაზე, რაც შეუძლებელია თავად კვლ ობიექტის, ქართული ენის, საფუძვლიანი შესწავლის გარეშე. ამას ავითარ იგი მოგვიანებით თავის პირველ ლექციაზეც მოსკოვის უნივერსიტე ისტორია-ფილოლოგიურ ფაკულტეტზე 1901 წლის 16 სექტემბერს, სა მას მოკლედ მიმოუხილავს ქართული ენის შესწავლის საერთო მდგომარე და აღუნიშნავს ის ფაქტი, რომ დღემდე ქართული ენის ბუნ მეცნიერებისათვის გამოცანას წარმოადგენსო:

“ამ შეუსწავლელობის მთავარი მიზეზი ისაა, რომ ქართული ე დაინტერესებული ევროპელი მკვლევრები (მაგ.: ბროსე, ბიურნუფი, მიულ ან არ იცნობდნენ ქართულ ენას, რომ მისთვის ნამდვილი ადგ მონახათ ლინგვისტიკაში, ან თუ იცნობდნენ (როგორც მაგ.: მ საუკუნის მისიონერები) ლინგვისტიკაში სუსტნი იყვნენო” (შ. ბადრ 1968, გვ.17): მხოლოდ ქართული ენის ბუნების სწორი გაცნობა და შინაგანი თვისებების წვდომა შესაძლებელს გახდის იმის გარკვევას, რა ადგილი ეკუთვნის ქართულ ენას მსოფლიო ენებს შორის: “ეკუთ იგი ინდოევროპულ ან ურალურ-ალათაურ ჯგუფს, როგორც ამტკიცებ

პარი ბროსე და მაქს მიულერი, თუ სრულიად განცალკევებულ ჯგუფს, როგორც ფრიდრიხ მიულერი ფიქრობდაო” (შ. ბადრიძე, 1968, გვ.18).

ალბათ, ამიტომ და სწორედ ამიტომ, 1894 წლის 23 აგვისტოს ენევის უნივერსიტეტის დიდ დარბაზში მსოფლიოს 18 სახელმწიფოსა და 97 უნივერსიტეტიდან წარგზავნილი 400 ორიენტალისტის წინაშე, ააორგანიზაციო კომისიამ, გამოყო რა მხოლოდ 5 სექცია (ეთნოგრაფიულ-ეოგრაფიული — უნგრელი ვამბერის ხელმძღვანელობით, საბერძნეთი და ალბანეთი და ძველი სექციები ა) ინდოეთი; ბ) ინდოეთის ლინგვისტიკა და არიელთა ენები; გ) სემიტური ენები — ჰალის უნივერსიტეტი — როფ. კაუტჩი; დ) მუსულმანური ენები — შეფერი, პარიზის უნივ., ე) გვიბტე და აფრიკის ენები — მას-პერო. ზ) შერეული — აღმოსავლურ-დასავლური — პროფ. შლეგელი), ადგილი არ აღმოჩნდა ქართულისათვის ასე დაანაწილეს აღმოსავლეთის შესწავლა და ქართული ენა არც ერთ აწილში არ მოხვდა. ამის მიზეზი ის არის, რომ ჩვენი ენა არც ერთ ამ რეზულს არ ეკუთვნის. მხოლოდ ის კი არ არის გამოკვლეული, რომელი გუფის ნაწილს შეადგენსო” წერს ერთგვარი სინანულით, ამჯერად ორესპონდენტის ფუნქციით, ნოე უორდანი (შ. ბადრიძე, 1968, გვ. 8). ამიტომ მათ აირჩიეს საეთნოგრაფიო სექცია, რომელშიც იყო მოხსენებები 112 დასმული საკითხის ირგვლივ. ა. ხახანაშვილმა, რომელიც არგზავნილი იყო მოსკოვის საარქეოლოგიო საზოგადოების მიერ, აღნიშნულ ექციაში გააკეთა მოხსენება ფრანგულ ენაზე “უცხოური გავლენები ართულ ცივილიზაციაზე”. მისი მიზანი იყო გაერკვია, თუ რა კულტურულ-ეონომიკური გავლენა იქონიეს საქართველოზე მისმა მეზობელმა ქვეყნებმა: იზანტია?, სპარსეთმა, არაბეთმა და რუსეთმა.

სწორედ ამ მოხსენებაში ა. ხახანაშვილმა, შეეხო რა ენის საკითხებსაც, არონ პ. უსლარის (1816-1875) თვალსაზრისზე დაყრდნობით, განაცხადა, რომ “კოლხიდელი აირიენ ქართველებში და ამ შერევამ იქონია გვლენა მეგრულ-ლაზური ენების ლექსიკურ შედგენილობაზეო”. სწორედ მ ფრახას ვარსკვლავით შენიშვნა ახლავს “კვალის” რედაქტორისა და წერლის, 60-იანელის, გიორგი წერეთლისა, რომლის ტონიც ძალზე ეაცრია: “ჩვენ ძალიან გვაკვირვებს, რომ ბატონი ხახანოვი დამყარებია სლარის შემდგარ აზრს და თვითონ, როგორც ქართველ მკვლევარს, ამ განზე არა წარმოუდგენია რა, რადგან იმას ზედმიწევნით უნდა სცოდნოდა, რომ მეგრულს, ლაზურსა და ქართულს მკიდრო ნათესაობა არამცთუ ის შემადგენლობაში ეტუბათ, არამედ გრამატიკულ აგებულება ისაც ერთი და იგივეა და მაშასადამე იმათი ერთტომობა და ერთი რამოვლობა უტყუარ საბუთზეა დამყარებულიო” (“კვალი”, 1894, №43, გვ.14-15).

ზემოთქმულიდან გამომდინარე:

1. 1894 წლისათვის გარკვეული არაა საბოლოოდ ქართული ენის ქართველური ენების) ადგილი მსოფლიო ენათა სისტემაში;
2. იგრძნობა ქართული ენის საფუძვლიანი შესწავლის ნაკლებობა როპის უნივერსიტეტთა მეცნიერებშიც;

3. იგრძნობა დაპირისპირება, თუ აზრთა გაუზიარებლობა პეტერბურგისა და მოსკოვის აღმოსავლეთ ენათა ინსტიტუტის ქართულ ენის მკვლევართა შორის;

4. იკვეთება მხოლოდ ის აზრი, რომ ქართული ენა განცალკევებულია სხვა ენებისაგან და უფრო ახლოა წინა აზიის მკვდარ ენებთან;

5. ალ. ხახანაშვილი, მიუხედავად მრავალმხრივი განათლებისა, ხშირად ემყარება ავტორიტეტულ აზრს, რასაც ვერ ვიტყვით მწერალსა და საზოგადო მოღვაწეზე გიორგი წერეთელზე.

6. ვფიქრობთ, მოცემული მასალა საყურადღებოა აღნიშნულ თვალსაზრისით ქართველოლოგიის ისტორიის შესწავლისათვის.

დამოწმებული ლიტერატურა

შ. ბადრიძე, 1968 - შ. ბადრიძე, "აღმოსავლეთმცოდნეობაში გამოჩენილი მოჭირნახულე", თბ., "ლიტერატურა და ხელოვნება", თბ., 1968.

შ. ძიძიგური, 1974 - შ. ძიძიგური, "ლიტერატურულ-ენათმეცნიერულ ნარკვევები", თბ., 1974.

ვაზ. "კვალი", 1894 წ., №42, №43, №44.

TAMAR GOGOLADZE**ALEXANDRE KHAKHANASHVILI - AN EXPERT OF THE GEORGIAN LANGUAGE**

The public figures of the 60-ies of the 19th century who struggled for the renaissance and development of the three sacred things (the Language, the Fatherland and the Faith) of the Georgian nation were very active in the process of research and study of the language and culture. From this point the role of the professor Alexandre Khakhanashvili (1864-1911) is great. He founded "the Chair of the Georgian Language and Speech" together with the Georgian students at Moscow University.

In September 16, 1901 he delivered his first lecture to a multitudinous auditorium. A. Khakhanashvili underlined the question why it is necessary to be interested in the problems of Georgian language study, that the foreign researchers working on the questions of the Georgian language (Brosset, Biurniph, Muller) either do not know the Georgian Language and they were not able to state its place in the linguistics or they knew it but not too well. For this reason he thought that it was necessary to have a thorough knowledge of this language and then defining to which linguistic group it should belong to Indo-European or Ural-Aleutian (as Mari Brose and Max Muller tried to prove) or it should belong to separate (as Fredric Muller thought).

It is necessary to point out Alexandre Khakhanashvili's speech at the X International Congress of Orientalists (Geneva, 1894) and XI International Congress of Orientalists (Paris, 1897) where he expressed very interesting ideas about the Georgian Language. In the same year, a participant of the congress, discusses the mentioned problem in the article published in the journal "Kvali".